

Open Monumenten Dag 11 september 2021 Tuindorp Vooruit Poortplein . (open van 10 - 16 uur)

Dankzij de spontane medewerking van de bewonerscommissie van Tuindorp Vooruit krijgt u deze Open Monumenten Dag een andere kijk op het gemeentelijk monument.

Afb. 1. Ede, Poortplein, *Woningen Kunstzijdefabriek*, Van der Burgh en Eschauzier (foto: Nauta en Zn. N.V. / Velsen, 1927; <https://archieff.oudede.nl>).

OPDRACHTGEVER EN BEWONERS

Tuindorp Vooruit of voorheen Enka-dorp is in de periode 1921 tot 1925 gebouwd voor werknemers van Nederlandse Kunstzijdefabriek (ENKA), die in 1922 in Ede werd geopend. De reistijd van het personeel, dat vooral van buiten Ede kwam, werd hiermee verkort en de productiviteit vergroot. ENKA bood haar werknemers niet alleen een woning aan, maar zorgde ook voor de nodige sociale en culturele voorzieningen: scholen, verenigingen, een cultureel centrum en een zwembad. De bouw van het Enka-dorp is mogelijk gemaakt door de in 1919 door ENKA opgerichte Woningbouwvereniging Vooruit. De komst van ENKA heeft een grote rol gespeeld in de ontwikkeling van Ede. In 2003 sloot de fabriek haar deuren.

FASERING

Aangenomen wordt dat het tuindorp als één geheel ontworpen is. Het werd alleen in twee fasen gerealiseerd: de eerste fase werd in 1922 voltooid en de tweede fase in 1925. De eerste fase van het tuindorp is ontworpen door de architecten van der Burgh en Eschauzier en omvatte 159 woningen en twee winkels. Deze bebouwing werd gerealiseerd aan de oostzijde van de Kerkweg: aan de Blokkenweg, Zijdelaan, Twijnstraat, Kerkweg (oostzijde), Poortlaan en Poortplein (oostzijde). De tweede fase werd getekend door Van der Burgh en omvatte 140 woningen ten westen van de Kerkweg: aan de Blotenberglaan, Kempjeslaan, Nijverheidslaan,

Graafhoek, Kortelaantje, Poortplein (westzijde) en de Kerkweg (westzijde). De tweede fase van het tuindorp is in de periode 1995 tot 2003 vervangen voor nieuwbouw, omdat dit deel van mindere kwaliteit was. Een deel van de eerste fase van het tuindorp is in 1997 aangewezen als gemeentelijk monument (afb. 2). In de onderstaande tekst zal op dit monumentale deel worden ingegaan.

Afb. 2. Faseringsplattegrond. Rood omlijnd: fase I; zwart omlijnd: fase II; rood gearceerd: gemeentelijk monument (onderlegger: Kooiman, "Een tuindorp in Ede," 17; bewerking: auteur).

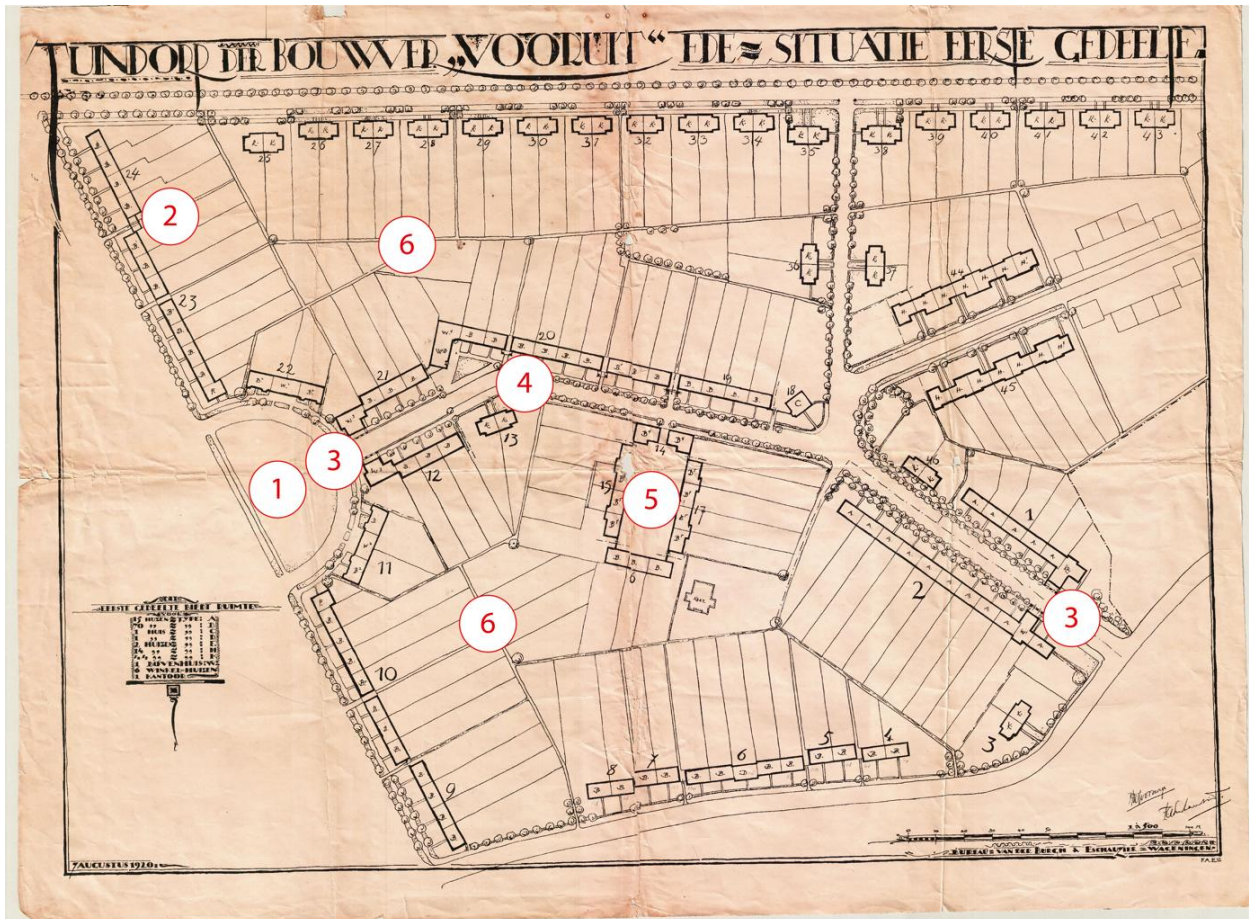
OVER TUINDORPEN

Het idee van een tuinstad werd aan het einde van de 19e ontwikkeld door de Engelsman Ebenezer Howard. Het was een nieuwe, ruim opgezette wijk voor een beperkt aantal inwoners, omgeven door groen en met eigen voorzieningen. Howard probeerde hiermee de voordelen van de stad en het platteland te combineren en een alternatief te bieden voor de problemen van werkgelegenheid, volksgezondheid en verkeer in de overvolle steden. De grote trek naar de steden hing samen met de gevolgen van de industriële revolutie en de opkomst van de spoorwegen. Hoewel er maar enkele echte tuinsteden zijn gerealiseerd, hebben de achterliggende ideeën invloed gehad in heel West-Europa. De tuindorpen of –wijken die hier ontstonden kenmerkten zich door relatief goedkope woningbouw op een min of meer dorpse plattegrond, met veel groen en eigen voorzieningen.

De kenmerken van een tuindorp zijn in Tuindorp Vooruit zichtbaar in de eigen, dorpse plattegrond, de grote tuinen, de openbare groenvoorziening en de geleding van de straten. De huizen hebben een voortuin en hiernaast wordt de straat geflankeerd door groenstroken met bomen. Tuindorp Vooruit is een voorbeeld van een landelijk tuindorp: de tuinen waren zo groot dat men groente kon verbouwen en kippen kon houden.

STEDENBOUW EN ARCHITECTUUR

Het halfronde Poortplein, dat aan de doorgaande Kerkweg ligt, vormt de centrale ruimte in het tuindorp (afb. 3). Op dit plein bevond zich een muziektent en aan de westzijde wordt het plein sinds 1930 afgesloten door het schoolgebouw 'De Zuiderpoort'. De meeste bebouwing bestaat uit maximaal twee bouwlagen en zijn gedekt met schild- of zadeldaken. Het materiaalgebruik is traditioneel: de gevels bestaan uit donkerrood metselwerk en de daken zijn bedekt met pannen. Verschillende woningtypes en verspringen in de rooilijn en hoogte van de bebouwing zorgen voor een gevarieerd straatbeeld. De toegangen tot de binnenterreinen vormen eigen accenten binnen de bouwmassa. Aan de Parkweg en het Poortplein markeren poortgebouwen de toegangen tot het complex. Beslotenheid is kenmerkend voor de bebouwing tussen het Poortplein en de Zijdelaan. Hier staan de bouwblokken dicht op elkaar. Het hofje aan de Poortlaan neemt binnen de stedenbouwkundige structuur een bijzondere plaats in. Kenmerkend is verder het groen: de binnenterreinen, tuinen en de openbare groenvoorziening.

Afb. 3. Situatietekening met hierop aangeduid: 1. Poortplein; 2. Verspringing in rooilijn (zie foto); 3. Poortgebouwen; 4. Besloten gebied; 5. Het hofje; 6. Binnenterreinen (onderlegger: 1920B1772; bewerking: auteur).

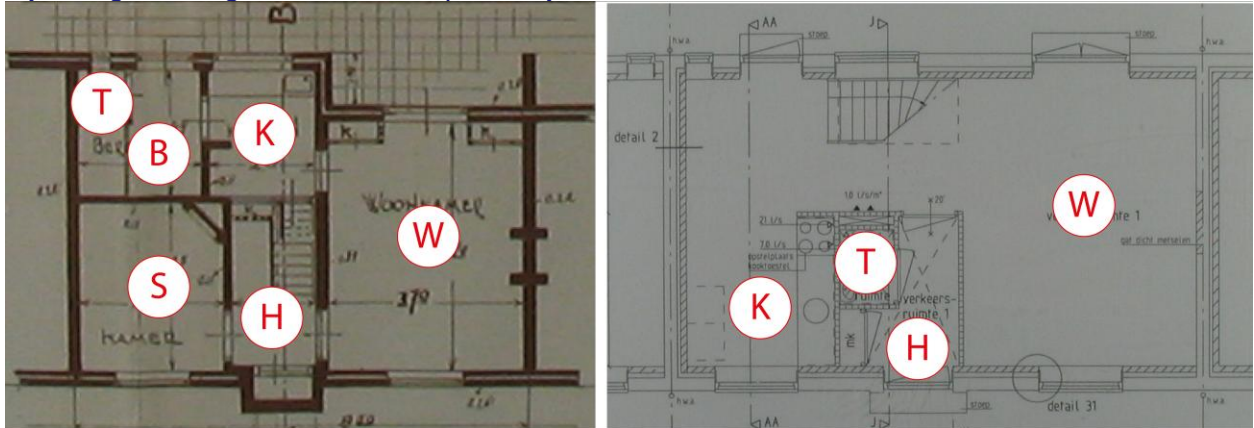

Afb. 4. Foto genomen nabij de aanduiding 2 op de situatietekening: voorbeeld van verspringingen in rooilijn en hoogte (foto: T. Boessenkool, VOE).

WONINGEN

De meeste woningen zijn breder dan dat ze diep zijn. Van oorsprong hadden veel van de woningen een badkamer en slaapkamer op de begane grond en boven nog enkele slaapkamers. Ook waren er verschillende ingebouwde kasten aanwezig. Met de renovatie, die in 1997 voltooid werd, wijzigde de indeling van de woningen ingrijpend (afb. 5): de badkamer werd naar boven verplaatst; de slaapkamer op de begane grond kwam te vervallen en de trap werd naar de woonkamer verplaatst. Zo werd de plattegrond van de begane grond, afgezien van de afgesloten hal met toilet, een open ruimte. De bovenverdieping werd beter bruikbaar doordat de verdiepingsvloer lager werd aangebracht. De gevelindeling werd bij de renovatie in

1997 (afb. 6) gehandhaafd, waardoor hierin nog iets van de oorspronkelijke indeling van de woningen afleesbaar is: het kleine raam aan de achterzijde van de woningen verraad de eerdere plaats van het toilet. Tijdens de renovatie werden de woningen onder andere voorzien van een nieuwe draagconstructie en isolatie. Het exterieur van de woningen werd in oorspronkelijke verschijningsvorm teruggebracht. Dit betekende onder andere dat de roedeverdelingen in vensters en deuren werd hersteld. Niet alleen de woningen, maar ook de omgeving werd aangepakt, waarbij gestreefd is om het karakter en de verschijningsvorm van de wijk terug te brengen naar de oorspronkelijke situatie.

Afb. 5. Plattegrond begane grond voor (links) en na (rechts) de renovatie. H = hal; W = woonkamer; S = slaapkamer; K = keuken; B = badkamer; T = toilet (onderlegger: GAE; bewerking: auteur).

EEN BEWOGEN GESCHIEDENIS

Dat het tuindorp niet geheel is gesloopt is mede te danken aan de buurtbewoners, die zich fel verzetten tegen de al aangekondigde sloop van de wijk. Zowel de protesten als de renovatie hebben indruk achtergelaten bij de bewoners. Enkele van hen markeerden hun voordeur met 'deze woning wordt niet gesloopt'. Uiteindelijk besloten de gemeente Ede en Woonstede dit gedeelte van het tuindorp te sparen. Tijdens de renovatie kregen de bewoners een wisselwoning. Voor sommigen was dit zo ingrijpend dat zij niet meer terugkeerden. De voltooiing van de renovatie van het tuindorp kreeg ruime belangstelling; SBS 6, RTL, de Publieke Omroep en Omroep Gelderland maakten reportages. In 1999 ontving het project de Nationale Renovatieprijs.

Afb. 6. Ede, Poortlaan, *Stadsvernieuwing* (foto: dhr. D. Soek, 1997; <https://archieff.oudede.nl>).

Deze brochure staat ook op de website van de Vereniging Oud Ede en daar is aanvullende informatie en foto's (on-line collectie) m.b.t. het Tuindorp te vinden.